

BESSERMANIDE RÕIVAD

Bessermanide rahvarõivad on põhijoontes lähedased udmurtide omadele, kuid kuni tänapäevani on neis säilinud mitmeid omapäraseid jooni, mis tulenevad selle rahvakillu erisugusest päritolust.

Bessermanid — neid on praegusel ajal kümne tuhande ringis — kujutavad endast udmurdi rahva hulka kuuluvat etnilist rühma. Nad elavad Udmurdi ANSV loodes, peamiselt Tšeptsja jõgikonnas. Neil on udmurtidest tõmmum nahk, nad on mustajuukselised ja meenutavad välisuselt tšuvašše. Bessermanid räägivad udmurdi keelt; vanemate inimeste jutu järgi on nende esivanemadki alati udmurdi keelt kõnelnud, kuigi aktsendiga ja tatari sõnu kasutades. Bessermanid elavad omaette külates, mis asuvad vaheldumisi udmurdi ja tatari küladega. Leidub ka segakülasid koos tatarlaste ja venelastega, kuid peaaegu mitte kunagi udmurtidega. Elamud ja kõrvalhooned on välisilme ja asetuse poolest sarnased udmurdi omadega. Paljud bessermanid järgivad veel praegugi muhamediusu kombeid.

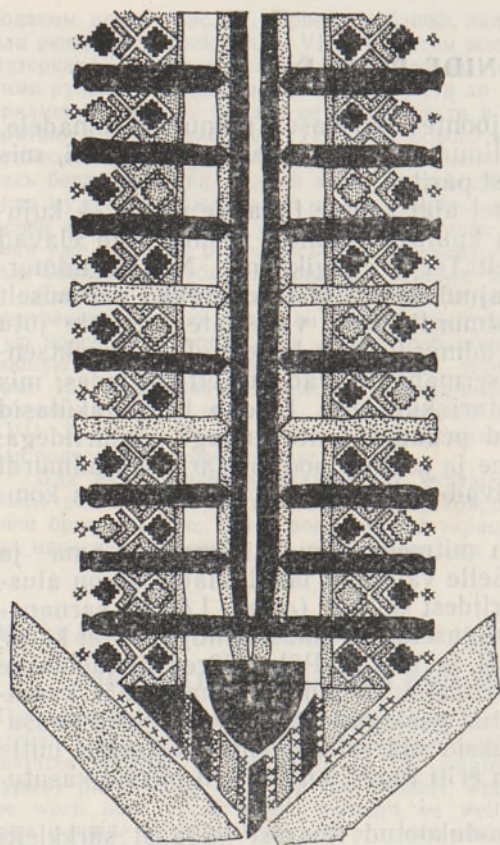
Bessermanide naisterõivastus on mitmekesisem kui meeste oma ja jaguneb eri vanusegruppide järgi. Selle vanim ja lahutamatu osa on alusrõivana kantavad valgest linasest riidest püksid (*erez*). Lõikelt sarnanevad nad udmurtide omadega, samasuguseid nn. pikasammupükse on kandnud ka kaasani tatarlased, baškiirid ja marid. Püksisääred õmmeldakse kokku kiilu- ja ristkülikukujulisest riidetükist, pükste ülemineäär kandi-takse laia ribaga, selle sisse tõmmatud paelaga kinnitatakse püksid puusadele. Vanematel naistel ulatuvad püksid sääremarjadeni, noorematel mitte alla põlve. Aladel, kus vene mõju on eriti tugev, on sellised püksid kasutusel kadunud.

Pükste peal kantakse valgest kodukootud linasest kangast särkkleitit (*derem*; joon. 1), mille lõige meenutab nii lõunaudmurdi kui ka tšuvaši

Joon. 1. Bessermani naise valgest linasest riidest särkkleit: *a* allääre ornament, *b* varruka ornament. Udm. ANSV, Jukamenski raj., Turtšino k. R. Tombergi joonistus 1980.

Joon. 2. Kinniselõhikut ääristav tikand. Udm. ANSV, Jukamenski raj., Turtšino k. M. Krossi joonistus 1980.

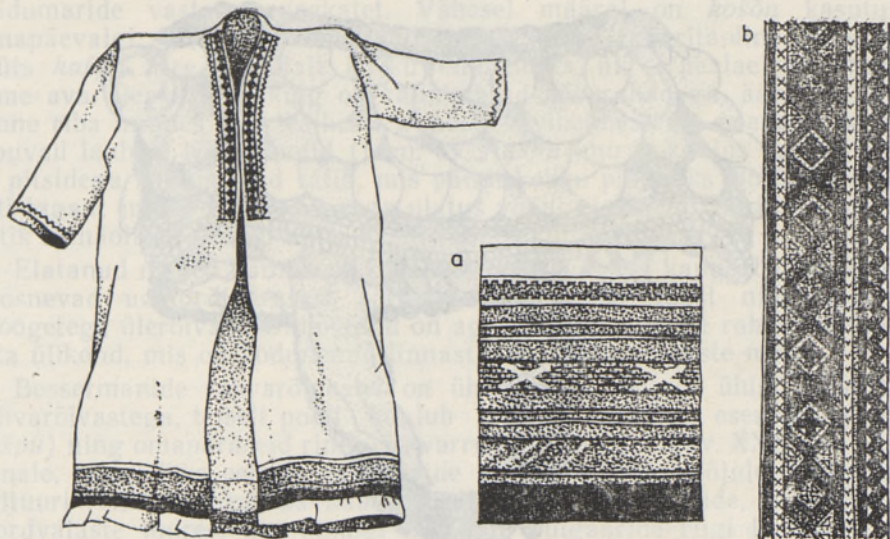

samalaadset rõivaeset. Selle esi- ja tagapool on ühest kokkumurtud kangatükist, küljed neljast kroogitud siilust, mis on kahekaupa piki lõngajooksu kokku õmmeldud ja kinnitatud keskmise kangalaiu külge; allääres on sissekootud punane ornament või värviline sitsist volang. Pikad sirged varrukad on allpool küünarnukki kaunistatud punaste sissekootud ja tikitud triipudega. Mitmevärviline puuvillase ja siidniidiga tikand paikneb rinnal, piki kinniselõhikut, ja lõpeb selle tipus kolmnurgaga (joon. 2; tahv. XX). Särkkleidil on madal püstkrae. Selline rõivas oli varem üldine, tänapäeval kannavad seda vaid vanemad naised. Nagu udmurtidelgi, on selle asendanud värviline särkkleit, kõige sagedamini punase põhjaga ruuduline; tikandi asemel on rinnal kirjust riidest kaunistusribad (joon. 3).

Särkkleidi peal kantav ülerõivas (*šortderem*) on õmmeldud valgest või ruudulisest lõuendist (joon. 4). Selle varrukad on särgivarrukatest

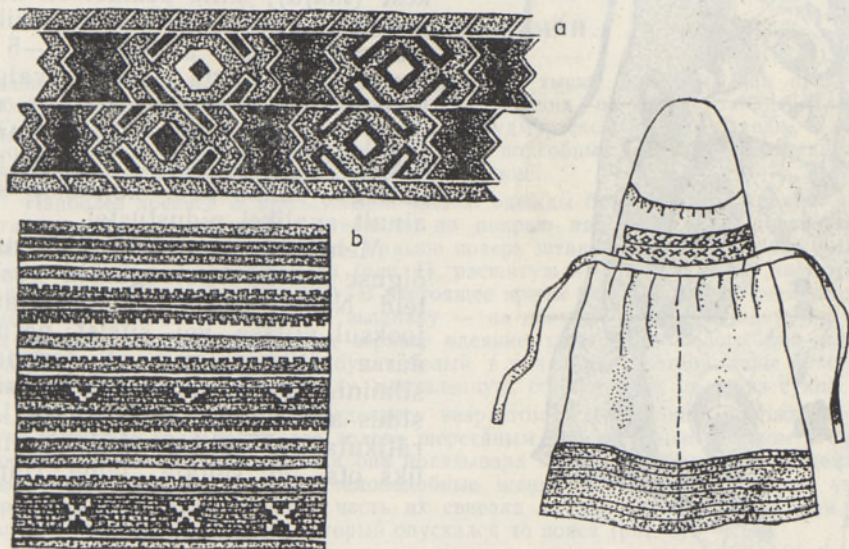
Joon. 3. Uuemat tüüpi punasepõhjaline ruuduline särkkleit, valmistatud 1900. a. Udm. ANSV, Jukamenski raj., Põšketi k. R. Treimuti joonistus 1980.

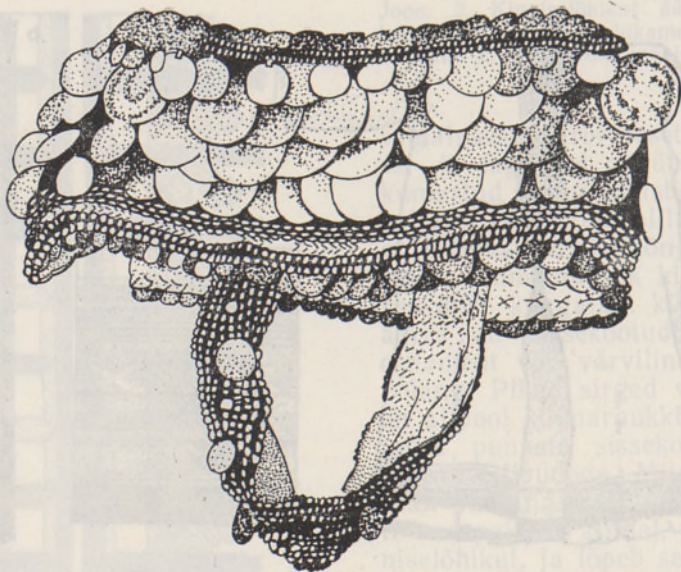
Joon. 4. Bessermani naise ülērõivas: *a* allääre ornament, *b* hõlma ääre ornament. Udm. ANSV, Jukamenski raj., Põšketi külamuuseum. R. Treimuti joonistus 1980.

mõnevõrra lühemad ning hõlmad ei ulatu kokku, jättes rinnaesise vabaks. Hõlmad on rinnal kaunistatud erksa tikandiga. Ülekuub on särkkleidist 7—9 cm lühem, alläär kaunistatud punaste sissekootud vöötidega. Kui selline rõivas on õmmeldud triibulisest või ruudulisest riidest, kannab ta nimetust *zõbõn*. Mõlemat liiki ülekuube katab põll — argipäeval valge, pidupäeval värviline, kõige sagedamini erkpunane (joon. 5).

Soojem ülērõivas (*sukman*; samasugust kannavad ka mehed) õmmeldakse kalevist, see on taljesse kroogitud ega erine udmurdi omast (peamised erinevused bessermanide ja udmurtide rõivastuses seisnevadki tikan-

Joon. 5. Põll: *a* rinnaesise ornament, *b* allääre ornament. Udm. ANSV, Jukamenski raj., Põšketi külamuuseum. R. Treimuti joonistus 1980.

Joon. 6. Bessermani naise pidulik peakate. Udm. ANSV, Jukamenski raj., Põsketi külamuuseum. E. Ilveste joonistus 1980.

dis ning mõnedes lõikedetailides). Ülekuue hõlmad ja varrukad on samuti kaunistatud tikandiga.

Naiste peakatte tegumood sõltub kandja east ja perekonnaseisust. Neiud kandsid varemalt pühade ajal, perekondlikel tähtpäevadel, ka heinateol üleni punaste helmestega tikitud ümmargust lõuendist mütsikest (*takja*), mille pealael on nupp. Helmestikandit täiendavad väiksemad hõberahad, alläärest 4–5 cm kaugusel on ritta lükitud valgeid kauriteokarpe, nende all on rida suuri hõberahasid. Bessermanide *takja* sarnaneb tšuvaši neidude peakattega. Tänapäeval kantakse seda ainult avalikel pidustustel.

Meheleminekuga omandas naine õiguse kanda teistsuguseid peakatteid. Noorik kattis oma pead aasta jooksul villase või sitsist narmasäärse rätikuga, mis oli tõmmatud silmini. Pärast esimese lapse sündi sidus abielunaine pähe linase käterätikutaolise rätiku (*kõšon*), mille üks ots jäi seljale, teine rinnale.

Joon. 7. Bessermani naise pearätik. Udm. ANSV, Jukamenski raj., Põsketi k. R. Treimuti joonistus 1980.

Selle kandmise viis ja materjal meenutavad kõige enam tšuvašside ja niidumaride vastavat peakatet. Vähesel määral on *košõn* kasutusel tänapäevalgi. Pidulikamal puhul pandi pähe kiivritaoline lõuendist müts *kašpu*. See on ülalt kokku õmblemata, nii et pealael on ümmargune ava. Peakatte esikülg on kaunistatud hõberahadega, ääred ja lõualune riba mitmes reas väikeste punaste kihihelmestega; peakatte servast ripuvad laubale hõbemündid (joon. 6). *Kašpu* juurde kuulus paelte, litrite ja pitsidega kaunistatud rätik, mis pandi kokku piklikuks ribaks ja kinnitati tagant juuste külge, nii et ta ulatus vööni (joon. 7). Päritolult on see rätik tõenäoliselt seotud Kesk-Aasia vanade kultuuridega.

Elatanud mehed kannavad kodukootud värvilisest kangast rõivaid, mis koosnevad udmurdipärasest särgist, pükstest ja vööst ning kalevist, kroogetega ülerõivast. Üldlevinud on aga ilma igasuguste rahvuslike joonteta ülikond, mis on kodunenud linnast pärit hooajatööliste mõjul.

Bessermanide rahvarõivastel on ühelt poolt paljugi ühist udmurtide rahvarõivastega, teiselt poolt kuulub neisse arhailisi esemeid (*takja*, *kašpu*) ning omapäraseid rinna- ja varrukatikandeid (tahv. XX), mis viitab vanale, tatari ikke eelsele, bulgaaride aega ulatuvale mõjule. Selle vana kultuuri relikte kohtab ka naaberaladel elavate tšuvašside, baškiiride ja mordvalaste juures, kes kunagi kuulusid bulgaaride riigi koosseisu või asusid selle mõjupiirkonnas. Hiljem allusid bessermanid aastasade vältel tatari ja udmurdi kultuuri mõjudele ning omandasid udmurdi keele. Kuid oma rõivastuses on nad säilitanud jälgi kunagisest bulgaari päritolust.

KIRJANDUS

- Белицер В. Н. К вопросу о происхождении бесермян (по материалам одежды). — Труды Института этнографии. Новая серия, № 1. М., 1947.
Гаген-Торн Н. И. Женская одежда народов Поволжья (материалы к этногенезу). Чебоксары, 1960.

Рийна ТОМБЕРГ

ОДЕЖДА БЕСЕРМЯН

В настоящее время насчитывается примерно 10 тысяч бесермян. Они представляют собой этническую группу удмуртов, проживающих на северо-западе Удмуртской АССР в бассейне р. Чепца. Говорят они на удмуртском языке, однако в их говоре много татарских заимствований. Жилые дома и подсобные постройки бесермян по внешнему виду и расположению напоминают удмуртские.

Наиболее древней и неотъемлемой частью одежды бесермянских женщин являются штаны из белого льняного материала, по покрою напоминающие шальвары казанских татар, башкиров и марийцев. Раньше поверх штанов надевали рубашку из белого домотканого льняного материала (рис. 1), расшитую на груди и вдоль застежки цветной вышивкой (рис. 2; табл. XX). В настоящее время белые рубашки сменили на цветные, чаще красные клетчатые, а вышивку — на цветные тесемки и ленточки (рис. 3). На рубашку женщины надевают верхнее одеяние, сшитое из белого или клетчатого полотна, и на него фартук — в будни белый, в праздники цветной, чаще ярко-красный (рис. 4). Теплую верхнюю одежду, приталенную, со сборками, шьют из сукна.

Головной убор женщин определялся возрастом и социальным положением. Молодوخа в течение года покрывала голову шерстяным или ситцевым платком с бахромой. После рождения первого ребенка она повязывала голову льняным полотенцем. В торжественных случаях носили шлемоподобные шапки из полотна, которые украшали серебряными монетами, причем часть их свисала на лоб (рис. 6). При этом сзади к волосам прикрепляли платок, который опускался до пояса (рис. 7).

Некоторые предметы одежды и вышивка свидетельствуют о том, что бесермяне когда-то входили в государство волжско-камских болгар или находились в сфере их влияния.

CLOTHES OF THE BESSERMANS

Nowadays the ca 10 thousand Bessermans represent an ethnic group of the Udmurt nation. They live mainly in the basin of the Tcheptsa River in the north-western part of the Udmurt Autonomous Soviet Socialist Republic. The Bessermans speak an Udmurt idiom interspersed with a great number of Tatar loanwords. By the exterior and placements, their dwellings and auxiliary buildings resemble those of Udmurts.

The oldest item of the set of clothing of a Besserman woman, and a quite irreplaceable one as well, is represented by a pair of white linen trousers resembling, by their cut, the identical garment worn by Kazan Tatar, Bashkirian and Mari women. In earlier times, the garment worn over the trousers was a home-woven linen shirt with coloured embroidery on the breast and along the edges of the fastening (Figs 1, 2; Plate XX). Nowadays the white shirt is replaced by a coloured one, which is mostly checked, with a red background, and instead of the embroidery there are coloured decorative ribbons (Fig. 3). The garment worn over the shirt is sewn of white or checked linen fabric (Fig. 4). The apron worn on the outer garment is white on working-days, and coloured, most frequently bright red, on festive days (Fig. 5). The warm coat is sewn of woollen cloth; it is taken in at the waist and ruffled.

The headgear depends on the age and social status of the woman. A young married woman used to wear a fringed kerchief made of woollen or cotton fabric all the year round. After the birth of the first child she covered her head with a linen towel instead. On festive occasions a helmet-like linen cap was worn; it was adorned with silver coins, some of which were suspended over the forehead (Fig. 6). Such a cap was supplemented by a kerchief that was attached to the hair at the back of the head, and came down to the belt (Fig. 7).

Some garments and embroideries of the Bessermans (Plate XX) seem to suggest that the ethnic group once belonged to the Volga-Bulgars, or lived in their sphere of influence.

Arvo PÄRENSON

UDMURDI RAHVADISAIN

Käesolevas kirjutises on vaadeldud udmurdi meistrite valmistatud majapidamisriistu, nõusid ja töövahendeid, mis oma otstarbekuse, käepärasuse ja kauni vormi tõttu väärivad ka tänapäeval tähelepanu.

Nagu tõendavad arheoloogilised leiud, on udmurtidel puidu töötlemises pikaajalised traditsioonid. Paljud tarbeesemed on teadaolevalt 10.—12. sajandist praeguseni kasutusel peaaegu muutumatul kujul (näiteks mitmed puutööriistad: kirved, kaabitsad, noad). Tänu oma täiuslikkusele mõjuvad nad ehtsate kunstiteostena, neis avaldub sajandite jooksul väljakujunenud ja põlvest põlve kandunud kogemus ja maitse.

Puidutöötlemistehnikatest olid udmurtide hulgas kõige enam levinud tahumine, voolimine ja punumine. Üks omapärasemaid tahumistehnika näiteid on ühest puutüvest tool (*pukon*). Tavaliselt tehti see lepatüvest, mis enne väljatahumist põletati õõnsaks. Siseseinu töödeldi mitmesuguste kõverate nugade ja kaabitsatega, seejärel lihviti. Tooli ovaalne, kaarjas seljatugi on istmeosaga ühes tükis, põhi on tavaliselt ümmargune ja lahti-käiv. Tooli sisemust kasutati panipaigana (tahv. XXI, 2). Vormilt on tool lakooniline ja hea proportsiooniga. Nii lihtne range vorm kui ka töötluse põhjalikkus vastasid kasutamiseesmärgile — vanas udmurdi elamus oli see tool ainuke, ta seisis toa kõige austatavamas nurgas ning oli mõeldud perekonnapeale või külalistele. Teised perekonnaliikmed istusid pinkidel. Tooli sees hoiti rituaalseid esemeid, seinarätikuid, laudlinu jms. Tooli põhja kattis tikitud padi, mis oli täidetud pardi- või luigesulgedega (neid linde